

Brottslingen som brottsoffer

Brottslingen som brottsoffer

Projektnummer 2010:168

Anita Heber

Layout: Jenny Botvidsson Kriminalvårdens Utvecklingsenhet, 2013
Tryckning: Kriminalvården

Ytterligare exemplar kan beställas från:
Kriminalvården, 601 80 Norrköping
Beställningsnr: 7043
ISBN: 978-91-86903-29-9
Hemsida: www.kriminalvarden.se/publikationer

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

SAMMANFATTNING.....	6
INTRODUKTION.....	7
FRÅGESTÄLLNINGAR OCH SYFTEN.....	9
METOD	10
DELSTUDIE 1–URVAL OCH GENOMFÖRANDE	10
DELSTUDIE 1-ANALYS.....	10
DELSTUDIE 2URVAL OCH GENOMFÖRANDE.....	11
DELSTUDIE 2-ANALYS.....	11
RESULTAT	12
DELSTUDIE 1-RESULTAT.....	12
DELSTUDIE 2-RESULTAT.....	13
DISKUSSION	15
KRIMINALVÅRDSRELEVANS	16
REFERENSER.....	17
FÖRTECKNING ÖVER PROJEKTETS PUBLIKATIONER.....	18

SAMMANFATTNING

Studien är finansierad av Vetenskapsrådet.

Studiens mål är att utifrån ett viktimologiskt (kriminologiskt) synsätt utforska gärningspersoner som har utsatts för våldsbrott. Våldsbrott är en av de allvarligaste brottstyperna och ses ofta som en stor kränkning för offret. Syftet är att belysa olika perspektiv på brottslingen som brottsoffer, liksom brottslingens egen och samhällets syn på dennes upprättelse efter (vålds-) brott. Samhällets syn representeras i denna studie av beskrivningar i politiska motioner. Studiens primära mål är inte att uppskatta omfattningen på våldet eller att deskriptivt beskriva våldets karaktär. Istället är fokus på brottsoffret/gärningspersonen och på att förstå hur de konstrueras i förhållande till brottsoffer och gärningspersonsdiskurserna i samhället. Studien består av två delstudier med följande frågeställningar:

- Hur betraktar gärningspersoner som utsatts för brott sin offerstatus och sin brottsofferidentitet? Hur ser sådana personer på straff, rehabilitering, kränkningar och upprättelse?
- Vilka beskrivningar förmedlas av brottsoffer och gärningspersoner i politiska motioner? Hur ser motionärerna på straff, rehabilitering, kränkningar, upprättelse, särskilt när det gäller brottslingar som brottsoffer?

Metoden som har använts i delstudie 1 är intervjuer med f.d. fängelsedömda män och i delstudie 2 en kvalitativ analys av kriminalpolitiska riksdagsmotioner. Delstudie 1 lyfter fram kriminella mäns syn på brottsofferskapet som en negativ stämpel. Dessa män har inga fördelar av att framhålla sig själva som brottsoffer utan det kan tvärtom medföra negativa konsekvenser. Brottslingar kan således inte ”vara” brottsoffer. För (f.d./) kriminella män är rollen som kriminell överordnad rollen som brottsoffer. Delstudie 2 analyserar hur politiker beskriver brottslingar och brottsoffer i riksdagsmotioner. Brottsoffret anses vara kränkt och allt fler ses som brottsoffer medan brottslingen framstår som en passiv stackare eller en hänsynslös skurk. I ett fåtal fall lyfts brottslingen fram som brottsoffer, men även en sådan person måste straffas för att det ”äkta” brottsoffret ska kunna få upprättelse.

INTRODUKTION

Fokuseringen på brottsoffret, istället för brottslingen, är en av de största samhällsförändringarna på senare tid inom kriminalpolitiken. Det menar sociologen David Garland (2001) i sin beskrivning av framförallt dagens Storbritannien och Nordamerika i boken *the Culture of Control*. Flera forskare har identifierat brottsoffret som en nyckelsymbol för dagens samhälle (Boutellier, 2004; Furedi, 2005).

Inom kriminalpolitiken har skyddet av brottsoffret fått en central betydelse (Cole, 2007). Tham (2006) beskriver hur utvecklingen i den svenska kriminalpolitiken har gått från en defensiv till en offensiv straffrättspolitik, från behandling till straff samt från gärningsperson till brottsoffer. Brottsoffret används också inom kriminalpolitiken för att föreslå straffskärpningar (Lomell Mork, 2006) och även själva brottsofferrörelsen verkar inrikta sig mer mot lag och ordning (Cole, 2007). Den rådande brottsofferdiskursen innebär att brottsoffrens rättigheter, erfarenheter och reaktioner uppmärksammas stort. Det sker en ökande identifiering med brottsoffer och kraven ökar på att rättsväsendet ska tillvarata offrets rättigheter och se till att brottslingen straffas. Den högre straffbenägenheten påverkas också av den generella osäkerheten som människor känner av (Garland, 2001.).

I samhället varierar synen på olika typer av brottsoffer och vissa personer eller grupper får lättare ett erkännande som offer. Christie (1986) har sammanfattat några kriterier som ett offer bör uppfylla för att omgivningen ska betrakta offret som ett "äkta" offer, ett idealiskt offer, som lättare får samhällets sympatier. Inom anglosaxisk litteratur formuleras det idealiska offret ofta i termer av *the deserving victim* (Goodey, 2005). Offret ska först och främst vara svagt. Hon (för det idealiska offret är ofta en kvinna) bör också göra något respektabelt och befinna sig på en respektabel plats då hon utsätts, på det viset blir offrets beteende oklanderligt. Dessutom ska offret vara tillräckligt starkt (men inte för starkt) för att kunna föra sin talan och hävda sin offerstatus. För att ett offer ska uppfattas som idealiskt bör även gärningspersonen uppfylla vissa kriterier. Det finns således en idealisk gärningsperson kopplad till det idealiska offret. Gärningspersonen utgör offrets motsats genom att vara en stor, ond man som är överlägset offret och även okänd för offret (Christie, 1986).

Personer som inte har sådana egenskaper som det idealiska offret har och som inte heller betar sig som ett idealiskt offer betraktas som icke-idealiska offer. Sådana offer anses inte ha varit tillräckligt försiktig och på så vis har hon/han bidragit till sin egen utsatthet (Christie, 1986). I detta finns det ett traditionellt tänkande av att skuldbelägga offret och se offret som ansvarig för sin egen utsatthet, *blaming the victim* (t.ex. Amir, 1971). I och med att det icke-idealiska offret ofta är en blandning mellan offer och gärningsperson är det mycket svårt för ett sådant offer att få offerstatus (Christie, 1986). Det kan också vara besvärligt för en sådan person att själv betrakta sig som offer och ta på sig en offeridentitet, vilket även har framgått av empiriska studier (t.ex. Burcar, 2005; Åkerström, 2001).

Det är således inte alltid som en person vill se sig själv som ett offer eller vill bli betraktad av andra som offer. Offerrollen förknippas med egenskaper som en person inte alltid känner att han eller hon kan identifiera sig med. Då uppstår en situation där offret motsätter sig offerrollen och kan betraktas som ett motspänstigt offer (Åkerström, 2001). När det gäller en person som har begått brott och själv utsatts för brott går det att se att det finns drag av flera offerkategorier (idealiskt, icke-idealiskt och motspänstigt offer) hos honom eller henne men ingen kategori uppfylls till fullo. Christie (1986) drar slutsatsen att få gärningspersoner är idealiska, inte ens våldsbrottslingar uppfyller alla kriterierna. Sådana personer som i allmänhet ändå anses klandervärda är ofta gärningspersoner och generellt också män som grupp. De ses inte av samhället som idealiska offer och de anses inte "förtjäna" rättsväsendets uppmärksamhet (Goodey, 2005).

Fångar är liksom andra svaga och sårbara grupper (t.ex. hemlösa, narkotikabrukare, prostituerade och psykiskt sjuka) särskilt utsatta för brott (Litzén, 2004; Lander, m.fl.; 2002). Liksom de andra grupperna är fångar ingen homogen grupp men de kännetecknas av social och ekonomisk marginalisering samt en hög utsatthet (Litzén, 2004). Fångarna får i den här studien representera en

grupp som har en officiell status som gärningsperson samt en grupp där en stor andel utsätts för brott. Flera studier har gjorts om fångars utsatthet för brott. Dessa studier syftar många gånger till att beskriva var och när våldet sker, vilka som löper störst risk att utsättas för våld eller till att förklara orsakerna till våldet genom att bland annat lyfta fram värderingarna som råder på fängelser (t.ex. Liebling, 2004; Nilsson, 2002). I den genomgångna litteraturen är det däremot ingen som lyfter fram fängelsedömdas egen syn på sin utsatthet (utom möjligen Åkerström, 2001) eller tar upp den intagnas uppfattningar om kränkningar straff och upprättelse. Kury och Smartt (2002) menar att viktimologin har försummat att inkludera fängelsedömda och viktimologer har, liksom resten av samhället, ignorerat fängelsedömdas utsatthet.

FRÅGESTÄLLNINGAR OCH SYFTEN

Studiens mål är att utifrån ett viktimologiskt synsätt utforska gärningspersoner som har utsatts för våldsbrott. Syftet är att belysa olika perspektiv på brottslingen som brottsoffer liksom brottslingens egen och samhällets syn på dennes upprättelse efter våldsbrott. Projektet ska besvara två frågeställningar:

- Hur betraktar gärningspersoner som utsatts för brott sin offerstatus och sin brottsofferidentitet? Hur ser sådana personer på straff, rehabilitering, kränkningar och upprättelse?
- Vilka beskrivningar förmedlas av brottsoffer och gärningspersoner i politiska motioner? Hur ser motionärerna på straff, rehabilitering, kränkningar, upprättelse, särskilt när det gäller brottslingar som brottsoffer?

Dessa frågeställningar har undersökts med hjälp av två delstudier.

METOD

Delstudie 1–urval och genomförande

Delstudie 1 är en intervjustudie. Personerna i denna studie har både erfarenheter av att utsättas för våld och av att utsätta andra för våld. Sammanlagt har jag intervjuat sexton män. Alla har någon gång dömts för misshandel eller grov misshandel; femton stycken hade dömts till fängelse medan en hade fått ett straff som inte var frihetsberövande. Innan dessa sexton intervjuer gjorde jag också en pilotintervju med en man som hade dömts till dagsböter för grov misshandel. Intervjuerna var i genomsnitt en timme långa och genomfördes under hösten 2010. Alla intervjuer spelades in och transkriberades. Mötena ägde rum på olika platser: i Frivårdens mötesrum, på kaféer, på intervjupersonernas arbetsplatser, utomhus och på bibliotek.

Intervjupersonerna valdes ut med hjälp av handläggare på tre olika Frivårdskontor i Stockholmsområdet. På Frivården bad jag handläggarna att välja ut klienter som var män, frigivna och någon gång hade blivit dömda till fängelse för misshandel eller grov misshandel. Handläggarna frågade dessa personer ifall de ville delta i en undersökning som handlade om våld, både våld mot dem själva och våld som de utsatt andra för. Om de ville delta ringde jag upp personerna och berättade mer om undersökningen samt bestämde mötesplats och tid. Frivilligheten och anonymiteten betonades också. Tre intervjupersoner kom med i undersökningen på annat sätt än genom Frivården. Jag fick bland annat hjälp av Fryshuset.

Intervjuerna var semistrukturerade kring följande ämnen: egna erfarenheter av våld (både det personen själv utsatts för och det han har utsatt andra för), rättegångar, straff, fängelsestiden, tiden efter fängelset, omgivningens reaktioner samt brottsoffer- och gärningsmannaskap. Intervjuguiden baserades både på tidigare forskning och teorier liksom på pilotintervjun. Intervjuerna inleddes med en diskussion om anonymitet och frivillighet. Därefter fick intervjupersonen berätta om sina erfarenheter och de tidigare nämnda områdena täcktes in. För att garantera anonymiteten redovisningen har jag i enstaka fall ändrat information som gör att intervjupersonen skulle kunna identifieras.

Delstudie 1-analys

Utgångspunkten för analysen är en både en diskursanalys och en tematisk analys. Diskursanalysen är inspirerad av bland annat Fairclough (1992; 1989) och van Dijk (2001; 1997; 1993). I denna artikel definieras diskurs som system av olika meningar och föreställningar som konstrueras genom språket och som formar människors uppfattningar om samhället (van Dijk 1997 Börjesson, 2003). Diskurser kan fungera som ”tolkande repertoarer” av språk och dessa influerar människors sociala handlingar (Burman & Parker, 1993). Således påverkas människor av diskurserna samtidigt som de själva konstruerar dem (Uhnoo, 2009). Analysen i studien är också inspirerad av en tematisk analys. En sådan analys har som syfte att urskilja olika genomgående ämnen i en text eller intervjuutskrift. Det första skedet av analysen är ofta explorativt och teman i texten undersöks. Därefter blir analysen mer selektiv, urvalet minskas och analysen fokuseras på vissa teman (Ezzy, 2002).

Grunden för analysen är mina tolkningar av det verbala samtalet i de sexton intervjuerna. Mer specifikt fokuserar analysen på temat brottsofferskap och underkategorierna utsatthet, motstånd samt acceptans av brottsofferskapet. Jag har särskilt studerat detta med hjälp intervjupersonernas berättelser, deras val av ord och begrepp liksom användning av metaforer (Fairclough 1992). Sammanlagt bestod intervjuerna av ungefär 17 timmars tal. För att göra intervjuerna mer överblickbara använde jag datorprogrammet Weft QDA och kunde på så vis markera stycken i intervjuerna som berörde speciella teman, t.ex. utsatthet.

Efter genomgången gick jag igenom den text som fanns inom de utvalda teman och funderade på hur jag kunde strukturera temat för att svara på mina frågeställningar som främst handlar om utsatthet, motstånd och acceptans. Efter denna strukturering gjorde jag ytterligare genomläsningar av materialet och analyserade vilka diskurser som intervjuerna formulerar och återspeglar. Min

tankegång under analysen av diskurser var att se vilka omedvetna och medvetna föreställningar som finns hos intervjupersonerna angående brottsoffskap.

Delstudie 2-urval och genomförande

Materialet i delstudie 2 omfattar svenska, kriminalpolitiska motioner från 2005 till och med 2010, sammanlagt sex år. Motioner kan ses som kriminalpolitiska åsikter hos de folkvalda riksdagsledamöterna (Ericson, 2005). Dessa motioner kan visa vilka sociala konstruktioner riksdagsledamöterna bygger upp kring brottslingar och brottsoffer. Urvalet inkluderar alla motioner som är knutna till justitieutskottets betänkanden eftersom dessa tydligt är kopplade till kriminalpolitiken då de hanterar ärenden som gäller polisen, åklagarväsendet, domstolarna, kriminalvården, straffrätten och rättegångsbalken (Sannerstedt, 1989). Urvalet omfattar sålunda både fristående motioner och följdmotioner. Dessa motioner finns tillgängliga i fulltext på riksdagens hemsida. För att begränsa antalet motionerna valdes de utifrån att de skulle innehålla orden brottsoffer och gärningsman/brottsling/gärningsperson. Tanken med urvalet var också att se hur politikerna förhåller dessa två grupper, brottsoffer och brottslingar, till varandra och därför gjordes urvalet utifrån att motionerna någon gång skulle nämna de två grupperna i ett och samma stycke. Styckena kan emellertid vara långa, ibland en halv sida.

Sammanlagt gav sökningen 29 motioner, av dessa sorterades två bort eftersom det var tre likadana motioner som hade lagts fram under olika år. Ytterligare tre motioner togs bort eftersom det inte förekom någon beskrivning av brottslingar och brottsoffer utan begreppen nämndes endast. Det kvarstod således 24 motioner varav majoriteten (14 stycken) lades fram under år 2005. Endast tre av dessa motioner var skrivna av politiker i vänsterblocket medan resterande 21 motioner skrevs av högerpolitiker. De partier som skrev flest motioner i detta urval var: Moderaterna (7 st.), Folkpartiet, (7 st.) och Kristdemokraterna (6 st.). Övriga partier skrev endast enstaka motioner i detta urval.

Delstudie 2-analys

Utgångspunkten för analysen är både en tematisk analys och en diskursanalys. Den tematiska analysen har som syfte att urskilja olika genomgående ämnen i en text. Det första skedet av analysen är ofta explorativt och teman i texten undersöks. Därefter blir analysen mer selektiv, urvalet minskas och analysen fokuseras på vissa teman (Ezzy, 2002). Genom att leta efter olika teman och kategorier växer olika tolkningar av texterna fram (Titscher m.fl., 2000). I denna studie har teman vuxit fram både från det empiriska materialet och med hjälp av den teoretiska bakgrunden till materialet. Jag har särskilt undersökt följande teman: brottsoffer, brottslingar och åtgärder. Efter tematiseringen gick jag igenom den text som fanns inom varje tema och funderade på hur jag kunde strukturera temat för att svara på syftet och frågeställningarna. När tematiseringen var klar gjorde jag ytterligare genomläsningar av materialet och analyserade vilka diskurser som återspeglas i motionerna.

Diskursanalysen är inspirerad av bland annat Fairclough (1992; 1989) och van Dijk (2001; 1997; 1993). Även i denna studie definieras diskurs som system av olika meningar och föreställningar som konstrueras genom språket och som formar människors uppfattningar om samhället (van Dijk 1997, Börjesson, 2003). Diskurser kan fungera som "interpretive repertoires" av språk som påverkar våra sociala handlingar (Burman & Parker, 1993). Således påverkas människor av diskurserna samtidigt som de själva konstruerar dem (Uhnou, 2009). När politiska texter analyseras med diskursanalys kan det visa hur politik "skapas", det vill säga hur politikerna formulerar specifika ämnen som problem och lösningar, hur de framställer sig själva och sina meningsmotståndare och hur de skapar föreställningar av in- och utgrupper ("vi och dem"; Kingdon 1995; van Dijk 1998). Min tankegång under analysen av diskurser var att se vilka medvetna och omedvetna föreställningar som finns hos motionärerna angående brottsoffer och brottslingar.

RESULTAT

Delstudie 1-resultat

I mina intervjuer finns det åtminstone två övergripande diskurser som också hänger ihop med varandra: a) Det negativa brottsofferskapet och b) Brottslingar kan inte vara brottsoffer. Jag kommer att utveckla dem nedan.

a) Det negativa brottsofferskapet

Genom intervjuerna löper diskursen om det negativa brottsofferskapet. Intervjupersonerna värjer sig mot frågor om sig själva som brottsoffer. De har inget att vinna på att framställa sig själva som brottsoffer eller att se sig själva som brottsoffer. Kriminella har till exempel svårt att få upprättelse genom rättsväsendet. De kan inte heller få respekt av andra kriminella om de väljer att framställa sig som brottsoffer.

Intervjupersonerna har snarare väldigt mycket att ses som brottsoffer, förutom själva utsattheten för brott. Brottsoffer förknippas med stereotypa egenskaper vilka anses negativa, som svag och kort. Det är också något som har påvisats i andra studier (t.ex. Burcar, 2005; Åkerström, 2001). Brottsofferskapet framstår som så negativt att det går att se det som att en person kan bli stämplad som brottsoffer på samma sätt som en person blir stämplad som kriminell (se t.ex. Braithwaite 1993). Brottsofferskapet är nämligen starkt skambelagt och denna skambeläggning uttrycks ibland mycket tydligt, t.ex. av intervjuperson nr 9 i avsnittet ”Hur yttrar sig motståndet mot brottsofferskapet?”.

Brottsoffer framstår som en mer negativ stämpel än brottsling. Därför är det inte särskilt förvånande att intervjupersonerna inte vill ses som brottsoffer utan hellre framhåller sig själva som kriminella, trots stor utsatthet. Brottslighet och våldsanvändning för med sig flera positiva erfarenheter av bekräftelse och status medan brottsofferskap främst är skamligt. Således innebär brottsofferskap mycket mer än utsatthet för brott; det betyder skam, svaghet och underordnande. Brottsoffer är ”stackare”, inte ”skurkar” (se Sahlin, 1994).

b) Brottslingar kan inte vara brottsoffer: överordning och underordning istället för rollblandning

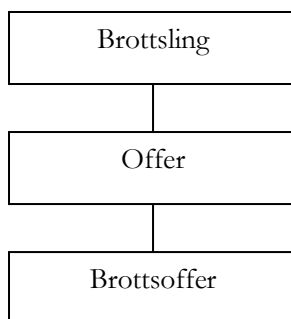
En annan diskurs som löper parallellt genom intervjuerna handlar om att brottslingar inte kan vara brottsoffer. Denna diskurs samverkar med den föregående diskursen om det negativa brottsofferskapet. Tidigare forskning har visat hur brottslingar kontrasteras mot brottsoffer och ses som varandras motsatser (t.ex. Christie, 1986). Detta var även något som återspeglades i intervjuerna. En person måste välja att antingen framställa sig som brottsling eller brottsoffer.

Sahlin (1994, sid. 9) beskriver sina kategorier ”stackare” och ”skurk” som en slags fixeringsbilder som inte kan fångas samtidigt. På liknande sätt förhåller det sig med brottsoffer och brottsling, de två är inte förenliga utan är varandras motsatser. Därför är det förvånande att forskare talar om en s.k. rollblandning. Det implicerar att brottsling och brottsoffer är roller som skulle kunna mötas när det snarare är så att brottsling och brottsoffer inte fungerar överlappande. Rollblandning är ett begrepp som utgår från att brottsoffer är synonymt med utsatthet för brott. Begreppet brottsoffer innebär emellertid så mycket mer än endast utsatthet; det innebär en negativ stämpel. Begreppet rollblandning är således inte särskilt användbart, varken teoretiskt eller i förhållande till min empiri.

Ett alternativt sätt att förhålla sig till begreppet brottsoffer kan vara att se begreppen och dess innebörder som hierarkiskt ordnade. Det finns således inte en jämställd balans mellan brottsling och brottsoffer, snarare kännetecknas de av en över- och underordning. För intervjupersonerna är ”brottsling” mer positivt laddat och därmed överordnat ”brottsoffer”.

Inom diskursen ”brottslingar kan inte vara offer”, finns det också en motdiskurs i och med att en del intervjupersoner uttrycker en acceptans inför ett ”offerskap”, i betydelsen att de har blivit orättvist behandlade. Intervjupersonerna kan dessutom prata om brottsofferskap i dåtid eftersom

tidsaspekten gör att de kan fjärma sig från det brottsofferskapet. Sålunda skulle också ”offerskap” kunna ses som en del i hierarkin där ”offer” är överordnat ”brottsoffer” men underordnat ”brottslingen”. Det kan enkelt illustreras på följande sätt:

Uppfattningar om hierarkin varierar beroende på inom vilken samhällelig kontext en person rör sig. En laglydig person har sannolikt en omvänd hierarki att ta hänsyn till där brottsoffer är överordnat brottsling. Mina kriminella intervjupersoner skapar och skapas av diskurserna ”det negativa offerskapet” och ”brottslingar kan inte vara brottsoffer” och dessa diskurser bidrar till en hierarkisk ordning av begreppen. Hierarkierna påminner om de genushierarkier som brukar diskuteras inom maskulinitetsforskningen (Connell, 1987).

Delstudie 2-resultat

Här beskriver jag hur a) brottsoffret b) brottslingen och c) åtgärderna framställs i de kriminalpolitiska motionerna.

a) Brottsoffret – det kränkta brottsoffret & ett utvidgat brottsofferskap

I de kriminalpolitiska motionerna är det framförallt kvinnor som grupp som framträder som brottsoffer. Kvinnorna har utsatts för våld i nära relationer, våldtäkter, människohandel misshandel, förföljelse, hedersrelaterat våld och lurats in i prostitution. Även barnen finns med i motionerna, ibland som brottsoffer i sin egen rätt medan de andra gånger främst är ihopkopplade med kvinnorna och med deras utsatthet. Reaktionerna från kvinnorna och barnen som har utsatts är mångfacetterade men alltid passiva: de är kränkta, otrygga, rädda, chockade, pressade, vanmakt, frustrerade, förtvylade, lidande, skymfade och känner obehag och oro. Åtskilliga motioner betonar specifikt att brottsoffret har blivit kränkt och är otrygg. De har behov av stöd, hjälp, erkännande och framför allt upprättelse. Brottsoffren har inte bara behov av detta utan de har också rätt till det.

I motionerna förekommer fler kategorier av brottsoffer än bara kvinnor och barn; exempelvis anhöriga till brottsoffer. Vittnen till brott lyfts också fram i flera motioner som brottsoffer och deras rädsla och behov av skydd betonas. Det förekommer även motioner som nämner medborgare, unga i skolan, offentliga personer, vem som helst, poliser och män som brottsoffer.

b) Brottslingen– en passiv stackare, ett brottsoffer eller en hänsynslös skurk

Brottslingen framstår som mycket mer anonym i motionerna än brottsoffret. Ofta är det bara underförstått vem brottslingen är. När brottslingarna väl beskrivs görs det en skillnad mellan olika typer av brottslingar. Psykiskt sjuka, narkotikamissbrukare och kvinnor beskrivs i medlidande ordalag som passiva ”stackare”. Det kan jämföras med Sahlins (1994) dikotomi ”stackare” eller ”skurk”. Stackarna i denna studie har stort behov av stöd, de har sociala behov, de får inget stöd, de mår dåligt, de har svårt att hantera vardagen, de tvingas in i gäng, de är trasiga människor och de lever i utsatta hemförhållanden. Trots att det kan vara synd om brottslingen ska han ändå gottgöra både brottsoffret och staten samt få insikt i det han har gjort, vilket åstadkoms med straff. Genom straffet återställs balansen mellan brottsoffret och brottslingen liksom mellan brottslingen och staten.

I motionerna finns inte bara dikotomierna brottsling och brottsoffer utan rollerna kan också överlappa. När motionärerna beskriver brottslingen som en passiv stackare framhåller de även att brottslingen har utsatts för olika typer av brott; det är särskilt tydligt när kvinnor och flickor beskrivs. Däremot får dessa personer ingen röst i och med att deras reaktioner på dessa brott inte skildras. De skiljer sig alltså från det äkta, kränkta brottsoffret med behov av upprättelse.

Kunskap, insatser och terapi är således viktigt för dessa kvinnor, på samma sätt som för andra kvinnor som är brottsoffer. De intagna, brottsliga kvinnorna reagerar emellertid inte på sin egen utsatthet (i motionerna) utan förblir anonyma och passiva. Brottslingar som också är brottsoffer inkluderas således fortfarande i gruppen passiva stackare. Det är även tydligt att en person som har begått brott inte kan inkluderas i ett brottsofferskap och uttrycka samma känslor som laglydiga brottsoffer.

Vid sidan av brottslingen som en passiv stackare, liksom ett brottsoffer, finns också beskrivningar av en hänsynslös skurk som begår brott. Dessa brottslingar är likgiltiga, har andra normer och värderingar, de är välorganiserade och allt mer professionella. Brottslingarna styr vid sidan av samhället och utnyttjar kvinnor och barn. Det är oklart varför dessa brottslingar begår brott, däremot framgår det tydligt att de inte är några stackare. När brottslingen tillhör välorganiserade grupper och nätverk bör inte heller domare visa särskild hänsyn till brottslingen eftersom han inte anses ha visat särskild hänsyn mot brottsoffret. Personer i kriminella gäng ska straffas så att brottsoffren, vittnen och allmänheten skyddas.

c) Åtgärder - brottslingen ska straffas och brottsoffret hjälpas

Det som är slående vid en genomläsning av motionerna är bilden av kriminaliteten och samhällsutvecklingen. Brottsligheten har förvärrats på flera sätt: nya hotbilder har växt fram, brottsligheten sjunker i åldrarna och kriminaliteten blir alltmer avancerad. Brottsligheten ”är ett verkligt samhällsproblem”. Med samhällsutvecklingen som bakgrund blir konsekvensen att det är viktigt att vidta kraftfulla åtgärder mot brottsligheten. Krafttagen ska vara tydliga och snabba och hårdare straff krävs.

Det är viktigt att straffen inte uppfattas som för låga av allmänheten eller brottsoffret eftersom det skulle vara ”ett hån mot brottsoffret”. Förbud, krav, lagändringar, skärpta regler, hårdare kontroller och en ökad tillämpning av tvångsmedel ska signalera att brott inte tolereras. Det är inte bara den hänsynslöse brottslingen som är i fokus för dessa åtgärder utan även den passive stackaren som begår brott.

Motionärerna föreslår emellertid inte bara kraftfulla åtgärder utan lika ofta förekommer andra typer av lösningar. Av dessa riktar sig majoriteten mot brottsoffret. Det är främst i kontakten med rättsväsendet som brottsoffret ska få mer stöd i form av större förståelse, bättre bemötande, empati, konkret och professionell hjälp liksom tillgång till rådgivare och andra stödpersoner. Brottslingen kan i vissa fall också omfattas av dessa mer mjukare åtgärder men då sker det främst på en strukturell nivå. Lösningarna för brottslingen är bättre frigivning, rehabiliteringsprogram, förebyggande arbete med attityder, integrationspolitiska åtgärder och arbetsmarknadsåtgärder. Sammantaget menar motionärerna att brottslingen ska straffas och brottsoffret hjälpas.

DISKUSSION

I resultatredovisningen anknyter jag också till tidigare forskning. Implikationer i Kriminalvårdens verksamhet kommer under nästa rubrik: Kriminalvårdsrelevans. Under denna rubrik, Diskussion, redovisas forskningens bidrag till kunskapsläget, dess styrkor och svagheter.

Det finns flera anledningar till att genomföra en studie av hur gärningspersoner som har utsatts för brott konstrueras i samhället. Walklate (2007) betonar demokratiaspekten, medan andra lyfter fram de mänskliga rättigheterna och att även fångar har rätt till skydd från våld enligt bl.a. Europarådskonventionen 1998 (Kury & Smartt, 2002). Det går också att se det som en fråga om alla människors rätt till likhet inför lagen (Lernestedt, 2005) där brottsoffer och förövare ska ha samma rättigheter.

Det är således liknande argument som har framförts för att exempelvis lyfta fram kvinnor och barn som brottsoffer. Riskerna som finns med att lyfta fram allt fler brottsoffer är att begreppet tunnas ut och att i princip alla ses som brottsoffer (Tham, 2001). Detta projekt lyfter emellertid fram en typ av brottsoffer som snarare betraktas som en idealisk brottsling i samhället. Studien ger bild av konstruktionerna av brottslingen som brottsoffer enligt brottslingen/brottsoffret själv och enligt representanter för den lagstiftande makten (i analysen av riksdagsmotionerna).

Genom att synliggöra brottslingen som brottsoffer ifrågasätts bilden av stereotypa brottsoffer, vilka som har "rätt" till sin brottsofferstatus och vilka som har makten att framhäva sig själva som brottsoffer. Studien ger en inblick i brottsofferdiskursen, den problematiserar brottsofferbegreppet och lyfter fram en annars mycket socialt och ekonomiskt marginaliserad grupp som sällan kan yttra sig i samhällsdebatten: brottslingar som är brottsoffer.

Eftersom detta är en kvalitativ studie är resultaten svåra att generalisera och jämförelser med andra studier ska göras med försiktighet. Det är också viktigt att komma ihåg att intervjupersonernas beskrivningar utgör en retrospektiv bild och att deras erfarenheter återskapas i intervjun tillsammans med intervjuaren. Riksdagsmotionerna är också främst nedslag i partiernas eller de enskilda motionärernas åsikter i ämnet men utgör inte alltid en grund för lagstiftning (de flesta motioner avslås). Trots detta har artiklarna bidragit till kunskapsläget och teoriutvecklingen (se respektive artikel som dessa studier presenteras i). Studien utgör också en grund för att vidare utforska brottslingen som brottsoffer, både teoretiskt och empiriskt.

KRIMINALVÅRDSRELEVANS

Projektets första delstudie kan vara av särskilt stort intresse för Kriminalvården. Intervjuer med fängelsedömda ökar kunskapen om sådana personers upplevelser av våld, både före, under och efter en fängelsevistelse. Före detta kriminella är en grupp som sällan lyfts fram i offerstudier trots att tidigare undersökningar i Sverige tyder på att utsattheten är mycket stor (t.ex. Nilsson, 2002). Detta är också något som har bekräftats i denna delstudie. Intervjuerna bidrar även till att öka kunskapen om fängelsedömdas och politikerns inställningar till straff och rehabilitering. Förhoppningsvis kan denna studie ligga till grund för bättre rehabilitering av fängelsedömda som också har utsatts för våld. Dessa personer har troligen specifika vårdbehov som inte tillgodoses i dagsläget. I det långa loppet kan en bättre anpassad rehabilitering bidra till att minska återfall i brott.

Här listar jag de viktigaste resultaten som jag anser har relevans för Kriminalvården:

- Brottsofferundersökningar underskattar utsattheten bland kriminella män
- En person som är dömd för våldsbrott har med stor sannolikhet också själv utsatts för våld.
- Begreppen *brottsling* eller *brottsoffer* är förenklade och inte så entydiga och bör undvikas.
- Kriminella vill inte se sig själva som brottsoffer, trots stor utsatthet. Däremot kan de prata om denna utsatthet så länge begreppet brottsoffer, eller liknande, inte används.
- En utgångspunkt vid rehabiliterande samtal kan således vara att inte använda begrepp som ”brottsoffer”, ”kriminalitet”, ”våld” och liknande utan istället förhålla sig mer neutral och tala om händelser under ett livslöppsperspektiv.
- En ”positiv” stämpel som en skötsam medborgare kan hjälpa kriminella att anpassa sig till ett laglydigt liv.
- En ”negativ” stämpel som kriminell, men också som brottsoffer, kan försvåra för kriminella att anpassa sig till ett liv som skötsamma medborgare. Den negativa stämpeln som kriminell gör att de behandlas som kriminella av omgivningen och får svårare med återintegreringen. Den negativa stämpeln som brottsoffer gör att det blir svårt att tala om utsattheten, vilket gör att den inte kan bearbetas.

REFERENSER

- Boutellier, Hans (2004). *The safety utopia. Contemporary discontent and desire as to crime and punishment*. Nederländerna: Kluwer Academic Publishers.
- Burcar, Veronika (2005). *Gestaltningar av offererfarenheter. Samtal med unga män som utsatts för brott*. Avhandling. Lund: Sociologiska Institutionen, Lunds universitet.
- Braithwaite, John (1989). *Crime, shame and reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burman, E. & Parker, I. (1993). Introduction-discourse analysis: the turn to the text. In: Burman, E. & Parker, I (eds.) *Discourse analytic research*. London: Routledge.
- Börjesson, Mats (2003). *Diskurser och konstruktioner*. Lund: Studentlitteratur.
- Christie, Nils (1986). The ideal victim. I: Fattah, E. (red.) *From crime policy to victim policy. Reorienting the justice system*. s. 17-30. London: MacMillan.
- Cole, Alyson (2007). *The cult of true victimhood. From the war on welfare to the war on terror*. Stanford: Stanford University Press.
- Connell, R.W. (1987). *Gender and Power*. Oxford: Polity Press.
- van Dijk, Teun (1993). Principles of critical discourse analysis. *Discourse & Society*, 4(2):249-283.
- van Dijk, Teun (1997). Discourse as interaction in society. In: van Dijk, T. (ed.) *Discourse as Social interaction*. p.1-38. Thousand Oaks: Sage Publications.
- van Dijk, Teun (2001). Critical discourse analysis. In: Tannen, D., Schiffrin, D. & Hamilton, H. (eds.) *Handbook of Discourse Analysis*. p.352-371. Oxford: Blackwell.
- Ericson, Christina (2005). *Kvinnor och män i kriminalpolitiska motioner 1971-2000*. Licentiatuppsats. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Ezzy, D. (2002). *Qualitative analysis: practice and innovation*. London: Routledge.
- Fairclough, Norman (1992). *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, Norman (1989). *Language and power*. London: Longman.
- Furedi, Frank (2005). *Culture of fear. Risk-taking and the morality of low expectation*. King's Lynn: Continuum.
- Garland, David (2001). *The culture of control. Crime and social order in contemporary society*. Oxford: Oxford University Press.
- Goodey, Jo (2005). *Victims and victimology: Research, policy and practice*. Harlow: Pearson Education.
- Kingdon, J. (1995). *Agendas, alternatives, and public policies*. New York: HarperCollins College Publishers.
- Kury, Helmut & Smartt, Ursula (2002). Prisoner-on-prisoner violence: Victimization of young offenders in prison. *Criminology and Criminal Justice*, 2 (4), 411-437.
- Lernestedt, Claes (2005). Rättsfilosofiskt perspektiv. Principen om likhet inför lagen. I: Diesen m.fl. (red.), *Likhet inför lagen*. s.17-130. Falun: Natur och Kultur.
- Liebling, Alison (2004). *Prisons and their moral performance. A study of values, quality, and prison life*. Oxford: Oxford University Press.

Litzén, Staffan (2004). De glömda brottsoffren – utsatthet för brott bland marginaliserade grupper. I: Lindgren, M.; Pettersson, K-Å. & Hägglund, B. (red.) *Utsatta och sårbara brottsoffer*. Särtryck. s. 15-36. Stockholm: Jure Förlag AB.

Lomell Mork, Heidi (2006). Menneskerettigheter er vel og bra, men for hvem? Offeret eller gjerningsmannen? I: *Nordisk Tidsskrift for Menneskerettigheter*, 24 (1), 59-74.

Nilsson, Anders (2002). *Fånge i marginalen. Uppväxsvillkor, levnadsförhållanden och återfall i brott bland fångar*. Akademisk avhandling. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.

Sahlin, I. (1994). "*Stackare*" eller "*skurk*": om den kluvena klientbilden. Lund: Lunds universitet, Network for research in criminology and deviant behaviour.

Sannerstedt, Anders (1989). *Riksdagen och lagstiftningen*. Lund: Studentlitteratur.

Tham, Henrik (2006). Brottsoffret, kriminalpolitiken och kriminologin. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, 93 (2), 147-159.

Tham, Henrik (2001). Brottsoffrets uppkomst och framtid. I: Åkerström, M. & Sahlin, I (red.), *Det motspänstiga offret*. s. 27-45. Lund: Studentlitteratur.

Titscher, S. (2000). *Methods of text and discourse analysis*. London: Sage.

Uhnoo, Sara (2009). *Ungdomars tal om rädsla för våld*. Göteborg: Tryggare Mänskligare Göteborg.

Walklate, Sandra (2007). *Imagining the victim of crime*. Maiden Head: Open University Press

Åkerström, Malin (2001). Annie – en motberättelse. I: Åkerström, M. & Sahlin, I. (red.) *Det motspänstiga offret*. s. 265-281. Lund: Studentlitteratur.

Förteckning över projektets publikationer

Heber, A. (2012). Brottslingen som brottsoffer. I: Heber, Tiby & Wikman (red.) *Viktimologisk forskning. Brottsoffer i teori och metod*. s. 179-195. Lund: Studentlitteratur.

Heber, A., Tiby, E. & Wikman, S. (2012). Inledning. I: Heber, Tiby & Wikman (red.) *Viktimologisk forskning. Brottsoffer i teori och metod*. s. 17-24. Lund: Studentlitteratur.

Heber, A. (2012). Criminal, Crime Victim or John Smith? Constructions of Victimhood and Perpetratorship among Swedish Probationers. *The International Criminal Justice Review*. Special issue: Cross-Cultural and International Investigations of the Victim-Offender Overlap”, 22 (2), 171-191.

Heber A. (2013, resubmitted 2012-12-20) Good versus Evil? Victims, offenders and victim-offenders in Swedish Crime Policy Bills. *The European Journal of Criminology*.

Kriminalvården

www.kriminalvarden.se
601 80 Norrköping
Telefon 077-22 80 800
Fax 011-496 36 40